

GÁBOR GYÖRGY

Múltba zárt jelen

avagy a történelem hermeneutikája

L'Harmattan
2016

© L'Harmattan Kiadó, 2016
© Gábor György, 2016

L'Harmattan France
5-7 rue de l'École-Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
email : diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél : (39) 01 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email : harmattan.italia@agora.it

ISBN 978-963-414-103-7

A kiadásért felel Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó vezetője.

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu
Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
parbeszedkonyvesbolt@gmail.com
www.konyveslap.hu

Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
Borítóterv: Nemes Péter
Tördelés Zsák Teri, Jet Set Tipográfiai Műhely
Nyomdai kivitelezés: SÉD Nyomda Kft.
Felelős vezető: Katona Szilvia

TARTALOM

A rejtőzködő Kleió (Prológus)	9
A hatalomból kirekesztve – a hatalomról (Az antik és középkori zsidóság hatalomkonceptiója és az ellenzéki lehetőség)	14
„Mert idegenek voltatok ti is...” (Az idegen biblikus és rabbinikus értelmezése)	29
Két világ polgára, avagy Philón szabadon választott családja	46
Az ikrek (Róma és Jeruzsálem)	58
Mindhalálíg szabadság	78
Üdvtörténetté hazudott gyűlölet (Az antijudaizmus teológiája)	90
„Valamennyi nyelv anyja”, avagy héber nyelv és biblikus rokonság	133
A tanúság fenomenológiája	158

„Minden egyes nemzedékben köteles az ember úgy tekinteni magát,
mintha ő jött volna ki Egyiptomból.”
(Misna, Peszáchim 10,5)

„– Mire kell neked az a könyvtár?

– Meg szeretném írni, ami történt, és azt is, hogy miért.

– Van már nekünk zsidó történészünk – mondta Kainisz –, főpapi ivadék,
hadvezér is volt, időben állt át hozzánk... Amit ő ír, az a hivatalos.

– Más nem írhatja meg?

– Elég nekünk egy ilyen.

Csönd volt.

– Na és ki ellenőrzi, hogy helyesen fogalmaz-e? Ki cenzúrázza, maga a császár?

– Az én kedves Titusom rég nem olvas semmit – legyintett Kainisz –, mindent én
futok át.”

(Spiró György: *Fogság*)

A REJTŐZKÖDŐ KLEIÓ (PROLÓGUS)

Hésziodosz, mindez aligha kétséges, egészen pontos ismeretekkel rendelkezhetett. Neki köszönhetjük azt a cseppet sem elhanyagolható információt, amely szerint a Múzsák lakhelyükről, a Helikon magas ormáról éjszaka vonultak át az Olümposzra, sűrű ködöt öltve magukra.¹ Nem is történetelt ez másként, csak éppen úgy, ahogy azt Hésziodosz töviről hegyire elbeszélte: azok, akik a fájdalmak feledéséért és a gondok megszűnéséért viseltettek felelősséggel, láthatatlanságba burkolóztak, s nem mutatták meg önmagukat az emberek előtt.

Pedig a Hésziodosz által is megénekelt csodás táncuk sokak fantáziáját megmozgatta már. A legnagyobb szerűbb festők elevenítették meg vásznaikon Zeusz kilenc édes lányát, azokat, akiknek szent adománya tette az egyik embert szép hangú dalnokká, másikat citerássá, vágykeltővé vagy megörvendeztetővé, dicsőítővé vagy táncot élvezővé, az eget vagy a múltat kémlelővé. Ezen a képeken a Múzsák legtöbbször pompás színekben tarkálló s Apollón zenéjének ritmusára légiesen meglebbenő ruháikban, arcukon elragadtatott és gyönyörített mosollyal lejtik örök táncukat.

Mantegna vagy Peruzzi festményein² kifejezetten meghökkentő, hogy a máskor az emberi tekintetek elől ködbe burkolózó Múzsákon most a könnyed, lenge ruhák egyenesen láttatni engedik szépséges női vonásaikat: a kizakandikáló mezítelen vállak, a kivillanó hosszú combok vagy a ruhától takart, ám a tánc ritmikus mozgásától könnyeden ringatózó keblek körvonalai szemet gyönyörködtetővé s érzékileg felettébb vonzóvá teszik a kilenc ifjú hölgyet.

Vagy mégsem mind a kilencet. Ugyanis Mantegna és Peruzzi a kilenc szépség közül az egyiket erős takarásban ábrázolja. A Múzsát alig-alig érzékeljük,

¹ Vö. Hésziodosz: „Istenek születése”, 1–115, in uő: *Istenek születése – Munkák és napok*, Magyar Helikon, Budapest, 1974. 8–10. Fordította Trencsényi-Waldapfel Imre.

² Andrea Mantegna: *Il Parnaso* (1497), Louvre, Párizs; Baldassare Peruzzi: *Le Muse danzando con Apollo* (1514–1523 között), Galleria Pitti, Firenze. Peruzzi, aki Mantegna képének formai és ikonográfiai elemeit követi, megnevezte a Múzsákat, egyértelművé téve Kleió és a többiek személyét.

feje mindkét képen jelentősen eltakarva, s nőies bájaiból, testéből s testének izgatóan érzéki mozdulatából szinte semmit sem láttat a két művész.

Ő Kleió, a dicsőítő, vagyis a történetírás ihletője. A két festő – miként Hézsziódosz – rendkívül pontos. A történelemnek, a már nem létezőnek, az „egykorvolt” világának az arcát és tekintetét a jelenben sosem láthatjuk. Személyét számtalan gyanú, kétely és fenntartás övezi, s állandó rejtőzködése sok-sok különös fantáziálásra, ilyen-olyan indíttatású elbeszélésre ad lehetőséget. Ki az, aki – ha csak tükör által, homályosan – képes meglátni s kilesni egy röpké pillanatra Kleió bájjait, s ki az, aki magabiztos göggel tesz úgy, mintha szemtől szemben látta volna a történelem rejtőzködő Múzsáját?

Mantegna és Peruzzi kortársai közül többen is ugyanennek a bizonytalanságnak adnak hangot, mihelyst a múlttól, a historikus távlatokról esik szó. Lorenzo Valla, a neves humanista, a római teokrácia ellenében elköteleződve teszi közzé híres leleplező traktátusát (*Falso credita et ementita Constantini donatione declamatio*), amelyben a nevezetes *Donatio Constantini*t cáfolja, vagyis annak a constantinusi pszeudo-adománylevélnek a hitelességét, amely hosszú évszázadokon át az egyházi állam megalapozásának válhatott a legfőbb oklevelévé, s amely a pápaságnak a világi hatalommal szembeni felsőbb-ségét volt hivatott egyértelműen és megkérdőjelezhetetlenül bizonyítani és alátámasztani. Vallának a filológia tudományát megalapozó ragyogó munkája egyértelművé tette, hogy az egyedülállóan becsesnek tartott történelmi okmány nem más, mint otromba hamisítvány, a láthatatlanságba burkolózó múlt közönséges megbecstelenítése. Ám a 850-es években keletkezett hamisítvány – különös paradoxon –, ha nem is a constantinusi időknek, de valószínűsége keletkezésének, vagyis a 800-as éveknek komoly és pótolhatatlan dokumentumaként szolgál a továbbiakban.

Machiavelli, a másik kortárs, miközben hezitál, hogy vajon „a régi kor volt-e a jobb, amelyről kevés ismerettel rendelkeznek, vagy a jelen, amelyet tökéletesen ismernek”, leszögezi: „nem kapunk teljes, igaz képet a rég volt dolgokról: a történetírók legtöbbször elhallgatják azt, ami szégyent hozna arra a korra, viszont dicsőítenek és felnagyítanak mindent, ami becületét növelheti”, s a politikai egyértelműség kedvéért még hozzáteszi: „a legtöbb krónikás ugyanis [...] a győztes fél szolgálatába szegődik...”³ Igaz, Machiavelli még kitér arra, hogy „egészen más a helyzet azokkal az eseményekkel kapcsolatban, amelyeknek részesei, szemtanúi vagyunk. Ezeket teljesen is-

merjük, egyetlen vonatkozásuk sem marad rejtve előttünk”,⁴ de a jeles államférfiú és gondolkodó – fájdalom – súlyosan téved. Ugyanis – hogy még mindig a kortársaknál maradjunk – mit ér a szemtanúszkodásunk, a jelenlevőségünk, ha már a szemünknek sem hihetünk. Tiziano az *Égi és földi szerelem* c. festményén épp az elvárt és megszokott látványban való feltétlen bizalom rutin-szerűségét használja fel arra, hogy szemünkön keresztül csapjon be bennünket. Hiszen hihetünk-e még valamiben, s van-e egyáltalán biztos pont a világ múltjában és jelenében, amikor a látvány épp az ellenkezőjét kínálja, mint az orientációra leginkább képesnek tűnő hagyomány? Bízhatunk-e egyáltalán bármiben is, ha a szent és a profán kontúrjai a szemünk előtt mosódnak össze, s a két terrén egyszerűen fölcserélhetővé válik? Ha a kereszténység (*Amor sacer*) egy mezítelen, az érzéki gyönyörtől sugárzó, ábrándos alakban, a pogányság (*Amor profanus*) pedig egy ünnepélyes öltözetű, monumentális, komoly szereplőben tűnik fel? Vajon a profán történelem szent történetté vált volna, avagy az antihistorikus szent esemény örök kortársává tevő, az eredet-hez vissza-visszatérő szent idő válna semmissé a historizmus szakadatlan folyamában? Vagy elegendő a kereszténységet *all'antica* (antik módon) ábrázolni, amitől lényegét tekintve azonmód „valóságos” antikká (*antiquabitur*) metamorfizálódik? Ennyire szemérmetlen játékot űzne velünk, földiekkel az égi (Parnasszosz-hegyi) tünemény? Mindenesetre Tiziano képén a két nőalak közötti viszony nem ellentétes, épp ellenkezőleg: komplementer alakok, mintha csak egymás nővérei lennének. Éppen úgy, ahogy – Kleió ihletet adó múzsai csókjának tulajdoníthatóan vélekedett ekképpen az érintett korszak egésze a múlt történelméről és a jelen történéseiről – elválaszthatatlan egymástól a nap és a fény (*sol, lux*) megvilágította *historiae antiquae* (görög-római ókor) és a *historiae novae* (az újjászületés – *rinascencia*) kora, még ha kettejük összetartozását időlegesen meg is zavarta a közéjük ékelődött éjszaka és sötétség (*nox, tenebra*) barbár ideje, a *media tempestas* vagy *medium aevum*.

De Kleió nemcsak a múltban, hanem a jelenben is sejtelmes fátyla mögé rejtezik. Az üdvtörténeti távlatokban gondolkodó Szent Ágoston ugyan megingathatatlan optimizmussal számol be arról, hogy az „idők rendjében” (*per ordinem temporum*), vagyis a valóságos történelemben miképpen teljesednek majd be Isten Ábrahámának tett jövőbeli ígéretei,⁵ mintha legalábbis Kleió lakhelye nem a múlt, nem is a jelen, hanem egyenesen a jövő volna, s mintha Szent Ágoston másutt nem szögezte volna le, hogy a múlt a lélek emléke-

³ Niccolò Machiavelli: „Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről”, in *Niccolò Machiavelli művei*, I. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978. 226, 228. Fordította Lontay László.

⁴ Machiavelli: „Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről”, i. m. 226.

⁵ Augustinus: *De civitate Dei*, XVII, 1. Szent Ágoston: *Isten városáról*, IV. Kairosz Kiadó, Budapest, 2009. Fordította Dér Katalin.

zete, a jelen a lélek megfigyelése, és a jövő a lélek vágyakozása.⁶ Pedig valójában még a megélt, megtapasztalt, látott és hallott „kortársi” jelenben sem tárja fel csak úgy, pusztán kedvtelésből, mintegy hozomra szépséges bájait a história szemérmes Múzsája.⁷

Tolnay Károly remek megfigyelése, hogy Bruegel festményén, az *Ikarosz bukásán*⁸ Ikarosz tragédiájáról „a világ nem vesz tudomást”. Míg Ovidius elbeszéléséből arról értesülünk, hogy „Lent a halász, remegő nádszárral míg halakat fog, / botra hajolt pásztor, s ekevasra hajolva a szántó, / látja, meg is döbben, s azt véli: kik útjuk a légben / így veszik, égilakók”,⁹ addig Bruegel képen „egyszerűen nem vesznek tudomást az eseményről, és mindennapos munkájukba temetkeznek”.¹⁰ Tudniillik mindenkor jelenünk kiemelkedő történelmi pillanatai nem (vagy alig-alig) érzékelhetőek: szemtanúi mivoltunkat nemcsak látásunk korlátozottsága relativizálja vagy lehetetlenné el, hanem az időbeliséghez való szoros kötődésünk, vagyis az időben való „bentlét” elhomályosítja a történelmi távlatokat. Jelenvalóságuk, temporális „ittlévőségük” okán érzékelhető és közvetlen, a mindennapi nélkülözhetetlenségükben és praktikumukban megkérdőjelezhetetlen ekevas vagy pásztorbot mintegy elfordítja a tekintetet a historikus perspektívák felől.

S a világtörténelmi jelentőségű eseményeknek hasonlóképpen kijáró közzömbös tekintet néz ki Piero della Francesca freskósorozatának¹¹ Constanti-

⁶ Vö. Augustinus: *Confessiones* XI, 28. *Szent Ágoston Vallomásai*, Ecclesia Kiadó, Budapest, 1975. 330. Fordította Városi István.

⁷ Marc Bloch pontosan számol be a történelem zavaráról: „Egyesek azon hiszemben, hogy a tények, ha hozzánk közelebbiek, éppen emiatt semmiféle igazán elfogulatlan vizsgálat tárgyai nem lehetnek, pusztán meg szeretnék óvni a szűz Kliót a túl forró érintésektől. [...] Ez az álláspont ugyancsak lebecsüli azt a képességünket, hogy idegeinken uralkodni tudjunk. [...] Más tudósok, ellenkezőleg, az emberi jelent, joggal, tudományosan megismerhetőnek tekintik, de vizsgálatát olyan más tudományágak számára tartják fenn, amelyek nagymértékben különböznek a múlttal foglalkozó történelemtől. [...] Az egyik oldalon egy maroknyi régiséggyűjtő boncolgatja, gyászos kedvtelésül, a halott isteneket. A másikon szociológusok, közgazdászok, publicisták kutatják, és csak ők, az élő jelent.” (Marc Bloch: „A szakma védelmében avagy a történelem mestersége”, in uő: *A történelem védelmében*, Gondolat, Budapest, 1974. 53–54. Fordította Kosáry Domokos.)

⁸ Bruegel: *Ikarosz bukása* (1555 körül), Musée Royaux des Beaux-Arts en Belgique, Brüsszel.

⁹ Ovidius: *Metamorphoses* VIII, 217–220. *Átváltozások*, Magyar Helikon, Budapest, 1975. 221. Fordította Devecseri Gábor.

¹⁰ Tolnay Károly: Bruegel: „Ikarosz bukása”, in uő: *Téremtő géniusok*, Gondolat, Budapest, 1987. 148. Fordította Széphelyi György.

¹¹ Piero della Francesca: *A Szent Kereszt legendája* (1466 körül), Basilica di San Francesco, Arezzo.

nus álmát megörökítő jelenetéből, ahol a sátrában alvó császár a Milvius-hídi sorsdöntő csatát megelőző éjszaka álmában meglátta a keresztet, a jelet, amelyben másnap győzni fog (*in hoc signo vinces*). Míg tehát a történelmi fordulópontot az álomban megjelenő szimbólum egyértelműsíti, aközben a sátor előtt ülő s a császár álmát vigyázó szolgál, még az üzenetet közvetítő angyalt sem látva meg, közömbös és üres tekintettel bámul bele a semmibe.

Épp úgy, mint előtte vagy utána valamennyien.

Mintha mi magunk is átaludnánk közös történelmünket, hogy aztán felriadva a gyötrő és különös álmok keltette rémületből, az álmok megőrzésének ilyen-olyan technikáit alkalmazva, memóriánkra, emlékezőtehetségünkre, fantáziánkra s nemegyszer előítéleteinkre támaszkodva kíséreljük meg az éjszaka látottak felidézését, rekonstrukcióját.

De ne feledd: a te álmod csakis a tiéd. Nincs kollektív álom, még ha az álmok számtalan vissza-visszatérő elemet hordoznak is. A te álmodról csakis te rendelkezel, s annak elbeszélése kizárólag téged illet. Álmodat persze megoszthatod másokkal, de az álom és a narratíva sosem cserél gazdát. Őcska kis zsarnokok szokták pöffeszkedő és felfuvalkodott dölyffel és arroganciával azt gondolni, hogy a történelemről szóló beteges álmaikat és vízióikat kollektív vágyálmokká képesek dirigálni, mintha csak valamennyien szinoptikusok módjára látnánk és gondolnánk ugyanazt. Súlyosan tévednek, még akkor is, ha kezükből evő szolgálkák önfeledten hitetik el magukkal, hogy uruk álma voltaképpen az övék is.

A Múzsák ezen csak derülnek, s boldog mosollyal lejtik tovább a táncukat. Ez a tánc persze nem örök, csak annak tűnik. Ők maguk, vagyis a létezésük örök.

S még ha egyikük-másikuk rejtőzködik is előlünk, akkor sem adhatjuk fel létezésükbe vetett bizonyosságunkat. Hiszen nem ők szünnének meg, sokkal inkább mi magunk.

Nem hagyhatom szó nélkül „privát történelmem” legvalóságosabb álmait: mestereimet, tanáraimat, barátaimat, kollégáimat, tanítványaimat, akiket beleálmodtam könyvem majd minden mondatába. Miként a gyermekeimet, a családomat és a társamat.

Nagyszerű álom volt, köszönöm mindannyiotoknak!

Budapest, 2015. október